

**ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ
БЕЗПРЕЦЕДЕНТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ АНТОНА МАКАРЕНКА**

В. Ф. Моргун

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

v.f.morgun@gmail.com

Видатний управлінець Англії ХХ століття Вінстон Черчилль дуже своєрідно визначив демократію (народовладдя) як найкращу форму правління: «Демократія – препогана форма правління, але нічого кращого людство поки не придумало». Деяко іншої думки був український патріот, журналіст, поет і культурний діяч Володимир Данилейко: «*Demox* – наростень на шкірі, *demos* – не народ, а наріст на тілах націй, сиріч «метиси», «приплод»; ...Націям потрібні не звироднілі демократії, а вистояні *націократії*, – за ними майбутнє історії» (Думки, 2006, с. 132).

Отже, якщо нам до вподоби демократія за Черчиллем, то, з поправкою Данилейка, – це влада народу титульної нації з пропорційним представництвом національних меншин.

Постановка проблеми. Оглянувши вертикаль влади в Україні – від керівників держави до керівників колективів низової ланки (Блинова, 2011 [2] Васютинський, 2005 [3]; Моргун, 2002 [5]; Тополов, 2011 [7] та ін.) знаходимо, принаймні, два «викривлених дзеркала» нашої демократії, аналіз яких є *актуальними завданнями даної роботи*:

по-перше, це ілюзія демократії у верхніх ешелонах влади;

по-друге, ілюзія демократичної влади у керівників низових колективів, що мають власну печатку;

третім, головним, завданням є аналіз демократичних засад досвіду А. С. Макаренка як основи сучасного громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перша ілюзія демократії (яка для топ-менеджерів країни не є ілюзією, бо більшість із них або самі олігархи, або –

найманці олігархів) – це просто фіговий листок демократії, що прикриває безсоромну надексплуатацію «олігархатом» власного народу і надр України [2; 3; 6]. Вона розвіюється, принаймні, трьома основними контраргументами:

1) ігнорування соціології: за даними авторитетного соціолога Євгена Головахи провідний Інститут соціології НАН України за останні роки не отримав жодного замовлення на соціологічне дослідження чи моніторинг громадської думки з боку владних структур (?!); тоді як, наприклад, Ангела Меркель починає кожен робочий день із вивчення даних соціологічних опитувань німецького народу;

2) відсутність закону про місцеві референдуми; завдяки і цьому, зокрема, ми втратили Крим і ризикуємо втратити Донбас; доходить до трагікомічного: народний депутат Юрій Бублик вимушений... судитися з апаратом Верховної Ради, аби зареєструвати цей закон і подати до розгляду (?!);

3) відсутність виборів народних депутатів за відкритими списками, адже кукловодам олігархату потрібні «свої» люди, а не найдостойніші представники народу (хоча тут є зрушення, бо новий закон про вибори з «прозорими списками», нарешті, прийнято у першому читанні!).

Саме дефіцит цих основних механізмів демократії й виводить людей на Майдан, де пряме мирне народовладдя межує з... бунтом, революцією та громадянською війною.

Розглянемо тепер картину в рамках «керівник – народовладдя трудового колективу» на рівні організацій низової ланки [1; 4; 5-7]. Тут ми стикаємося з другим викривленим дзеркалом демократії, коли остання перетворюється на охлократію на чолі з «кухаркою», яка прагне влади. (Зауважимо, стать представниці / представника «кухарату» не має ніякого значення; як, власне, і професія). На озброєння береться метод виживання колеги з будь-якого колективу за... власним бажанням.

У народі він називається «цькування», а в психології – «мобінг», або «булінг». Мобінг (від англ. *mob* – юрба), за німецьким індустріальним психологом Хайнцем Лейманном, – форма психологічного тиску, зниження

авторитету, що включає систематично повторюване вороже поводження одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини з метою її виключення з колективу, звільнення «за власним бажанням».

Отже *резюме щодо демократії в управлінні низової ланки*: 1) керівництво закладу перебуває під чарами двох ілюзій – що його колектив керований і демократичний; 2) реальну владу, часто мають «кухарі / кухарки», але ця влада швидше охлократична і не налаштована на найкращі рішення. Тому закон проти булінгу (з елементами фізичного насилля) у школах, який внесений на розгляд у Верховну Раду, слід розширювати до масштабів боротьби з булінгом в будь-яких колективах країни (сімейних, учнівських, трудових тощо).

Якщо звернутися до кращого вітчизняного і світового досвіду демократичного управління, який із фігових листків прикриття неподобств влади повинен перетворитися на кращу профілактику псевдодемократії «олігархату» та охлократії «кухарату», то, по-перше, заслуговують на увагу блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка [4-6], який у своїй роботі завкола (завідуючого колонією в с. Ковалівка під Полтавою) керувався *прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців (!)*, та Олександра Захаренка [1; 5-6], який у Сахнівській школі (що на Черкащині) *долучив до спільної роботи у школі всіх мешканців села* (брали участь навіть ті, в кого не було дітей!), за що одну із статей про нього редактор журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий озаглавив не «Директор школи-толоки», а «Директор Сахнівки» (!). Автор продовжив аналогію, і свою оду, присвячену пам'яті великого педагога, назвав «Директор... Землі». Остання строфа цього вірша:

Не знаю, чи дадуть, свої, Героя?

І Нобеля, не наші, – чи дадуть?

Найголовнішим титулом вдостою –

«Директора Землі», де діти хай ростуть!

Українські опоненти Макаренка, що чіпляють на великого педагога ярлики «тоталітариста, сталініста» [5-6], не є оригінальними, адже вони переспівують безпідставну критику його російських хулителів – від Н. Крупської до Ю. Азарова. Дивно, що в часи «червоного терору», на чолі якого стояли ЦК ВКП(б), ВЧК, НКВС, за пряму демократію загальних зборів «різновікового загону колоністів» Макаренка не арештували і не знищили ще в Ковалівці під Полтавою (?!).

До речі, у ті часи спроби демократизації освіти були не поодинокі. Зокрема, попередник Макаренка, Федір Данилович Іванов, що отримав медичну освіту в Психоневрологічному інституті імені В. Бехтерева в Петербурзі, очолив у 1919 році у Трибах під Полтавою Сільськогосподарську колонію імені В. Г. Короленка. Великий демократ і письменник-гуманіст, засновник «Ліги порятунку дітей» Володимир Короленко сформулював два основних принципи діяльності колонії: по-перше, пріоритетність праці, причому праці продуктивної; по-друге, – організованість колективу як провідного чинника демократичного виховання безпритульних дітей (Ільченко, 2018, с. 81-82).

Данський освітянин Ганс Кофод, нічого не знаючи про здобутки Макаренка, паралельно у ті самі часи пропонує аналогічну систему демократичної «педагогіки самопомочі» для молоді та дорослих (від 18 років і до пенсійного віку) [5].

Антон Макаренко, який прочитав усе, що видавалося російською мовою з психології та майже все – з педагогіки, запровадив низку конкретних демократичних форм управління колективами [4-6].

Демократичне трудове виховання. Новенькому колоністу завкол Макаренко радить тижнів два походити по колонії, придивитися до всіх трудових колективів, бригад, ланок і обрати найбільш підходящу для себе. Що це, як не вільний вибір професії? І він не обмежується тільки робочими спеціальностями. Другий вибір – це самовизначення у вищій освіті, яку отримало понад 90% вихованців великого педагога. Згадаємо, як одного з

вихованців друзі переконували не «заривати» свій таланти коміка і «йти в артисти».

Не Сталін, не очільник НКВС, не особисто Макаренко нав'язали комунарам у Харкові виробництво електродрилів та фотоапаратів, які пізніше стали всесвітньо відомими ФЕДами, цей *вільний вибір виробництва* зробили самі вихованці!

Методом трудової «толоки» Захаренко з учителями, дітьми і родинами с. Сахнівка збудували найкращу в світі школу, яка має сьогодні: корпус початкових класів зі спальнями, дендропарк, стадіон зі спортивними майданчиками, парк атракціонів, землю в оренду, парк сільгоспмашин, теплицю, майстерню слюсарну, майстерню столярну, двоповерховий шкільний музей, два плавальних 25-метр. басейни, планетарій, обсерваторію... Столиці – заздять!

Демократичне сімейне виховання. Старшим хлопцям дозволялося зустрічатися з дівчатами, але їм нагадують про наслідки передчасного батьківства, що заспокоює. Дівчатам грали весілля і дарували «придане».

Демократичне правове виховання. Макаренко порушує монополію педагогів на оцінку і залучає колоністів до участі у... товариських судах. Фактично він моделює суди присяжних у дорослій юриспруденції та формує правову свідомість вихованців як профілактику проти самосуду (лінча, революційного терору чи розлюченого натовпу).

Педагог практикує прийом *«відтермінованого покарання»*, про яке «забуває», коли спостерігає зміни у поведінці винуватця на краще.

Гуманний карцер. Колонія за статутом повинна утримувати карцер. За браком вільних приміщень Макаренко під карцер відводить... свій кабінет, який обладнаний трьома «засобами покарання»: диван (аби «шибеник» відіспався), шафу (з хорошими книгами) і стіл (за яким їх можна почитати). Враховуючи, що «білий будинок» із кабінетом-карцером розташований майже на березі найчистішої річки України Коломаку, маємо скоріше не карцер, а... кабінет психологічного розвантаження та відпочинку.

Демократичний менеджмент. Макаренко для забезпечення життєдіяльності колонії створює систему тимчасових загонів, які очолюють за чергою... всі вихованці («чергові командири»). Він долає розподіл колективу на «актив» та «болото» і залучає кожного до опанування ролі лідера. Якось один із перевіряючих колонію закинув докір, що, мовляв, як не приїдеш до вас, то чергують... ті самі колоністи (?!). Завкол дав просте пояснення: досвід чергових командирів отримують усі вихованці. Як і в будь-якій справі, в одних це виходить краще, в інших – гірше. Але коли приїздить гості чи якась перевірка, ми ставимо на чергування найкращих. Вважаємо, що хороші люди заслуговують на найкраще!

Демократичне економічне виховання. Випускники Макаренка одержували перед виходом у доросле життя чотири документи: атестат про освіту, посвідчення про кваліфікацію, трудову книжку, ощадну книжку (стартовий капітал). Виникає питання: чому колишній шпані Макаренка це все було можна, а сучасним дітям – не передбачено? Щодо ощадної книжки, діти самі вирішували долю прибутку, отриманого за працю: яку частку перерахувати на потреби закладу (колонії, комуни), яку частку – на кишенькові витрати, яку частку – заощадити для власного майбутнього.

Демократичне дозвілля. Діти самі планують подорожі на канікулах. У своєму театрі ставлять не тільки класику, а і «капусники» про власне життя-буття, які за пристрастями не поступаються класиці [4-6].

Приклади демократичної свободи вибору в системі видатного українського педагога можна множити і далі. Зокрема, описано цікавий сучасний досвід упровадження ідей Макаренка щодо формування громадянськості учнів у країнах Європейського союзу (Дзюбенко, 2018). Наведене переконує у тому, що *педагогіка Антона Макаренка – це потужна школа громадянського суспільства*, на що справедливо вказує В. В. Рибалка [6 та ін.] в своїх фундаментальних розробках із цієї проблематики.

Висновки у цілому:

1) монополія на правління олігархату, що рядиться в тоги демократії, ось перше викривлене дзеркало топ-менеджменту в Україні, яке спотворює наше життя і веде народ до зубожіння, еміграції та депопуляції;

2) правління «кухарату» в організаціях низової ланки також не афішується, але нікуди не поділося; якщо зброєю олігархів є корупція і підкуп, то знаряддям «кухаря» часто стає мобінг / булінг (пряме чи приховане цькування) кваліфікованих кадрів, «псевдодемократичною вершиною» якого є... заява на звільнення «жертви» за власним бажанням;

3) блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка, який у своїй роботі керувався *прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців (!)*, та Олександра Захаренка, який у Сахнівці (що на Черкащині) *долучив до спільної роботи з учнями всіх мешканців села – це потужна школа громадянського суспільства в сучасній Україні.*

Україна, немов той древній богатир, стоїть на роздоріжжі: один шлях веде до колонії (аж ніяк не до макаренківської), другий – до третього Майдану і громадянської війни (у підсумку – до розчленування держави і чергових колонізацій), третій шлях – до громадянського суспільства і справжньої незалежності. Вільний демократичний вибір за нами!

Література:

1. Академік із Сахнівки. О. А. Захаренко; за ред. А. І. Кузьмінського. Черкаси: ВВ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 448 с.
2. Блинова О. Є. *Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі*: монографія. Херсон : РІПО, 2011. 488 с.
3. Васютинський В. *Інтеракційна психологія влади*. К., 2005. 492 с.
4. Макаренко А. С. *Педагогические соч.* В 8 т. / А. С. Макаренко. М.: Педагогика, 1983. 1983-1986.
5. Моргун В. Ф. *Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка* / В. Ф. Моргун. Полтава, 2002. 84 с.
6. Рибалка В. В. *Психопедагогічні експедиції шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства*: метод. посібник / В. В. Рибалка, А. П. Самодрин, Моргун В.Ф.; за ред. В. В. Рибалки. К.: ТАЛКОМ, 2019. 280 с.
7. Тополов Є. В. *Професійна агресивність особистості*. Моногр. К.: ВД «Слово», 2011. 400 с.